

ВЛАДАРСКИ ПРОСТОР: ЛЕТЊИ ДВОР МИЛАНА ОБРЕНОВИЋА У НИШУ

Апстракт. *На примеру летњег двора краља Милана Обреновића у Нишу, у раду се разматра сложен процес утемељења владарске резиденције као особеног простора и специфична непосредна спрега коју је овакав простор остваривао у садејству са владарским идентитетом краља Милана и његовим снажно успостављеним култом на тлу јужне Србије. Упросторавање владарског седишта као функционалног места становања владара и чланова његове породице и његово адекватно уређење као симбола институције власти, посебно у оквирима новоослобођених територија, представљали су нимало једноставан и изузетно захтеван задатак који се морао брзо реализовати, уз нужно подмиривање читавог система многоструких конвенција и функција у складу са владарском идеологијом. С тим у вези, фокус је стављен на визуелну структуру, обликовне вредности и комплексну симболику краљевог летњег двора, одабир материјала који су у њему коришћени, процес селекције предмета који се у просторе смештају и имплементацију разрађеног система издвајања и смештања двора у средиште јавног живота државе.*

Кључне речи: двор, владарски простор, Ниш, краљ Милан.

Међу бројним разноврсним типовима архитектонских здања, посебно место и улогу својом упечатљивом визуелношћу заузимају дворски комплекси, издвајајући се као најрепрезентативније градитељске и уметничке целине. Неугасла атрактивност визуелног идентитета владарских резиденција, њихова истакнута позиција у урбаном растеру градова, вишезначни архитектонски програм сложених менталних пројекција, те луксузност одабраних материјала и елитни избор уметника који учествују у изради и опремању дворова, сврставају дворске комплексе међу најинспиративније и најизазовније историографске теме. Дворови, чврсто кодификовани и приступачни само привилегованим поданицима, више су но било који друга здања простори најве-

ће моћи деловања и, да се изразимо речником *психологије куће* Гастона Башлара, истински *психолошки дијаграми* не само становника и укућана, већ и много шире од тога (Bašlar 2005: 55). Дворови су социолошки комплексни простори који маркирају, пројектују и дешифрирају елементарне ставове појединих раздобља, идеолошке, социолошке и културне пројекције нације. Недвосмислено конотирани харизмом и идеолошким цртама својих утемељивача, конкретизовани и историјски обележени трајањем у одређеној епохи, дворови су, кроз добро организовану чврсту кодификацију система понашања у оквиру својих моћних менталних и физичких простора, неминовно постајали веома снажним пројекционим равнима и инструментима владарске идеологије, опипљива сведочанства свеукупне репрезентације, где су се одмеравали, поредили, укрштали и прожимали оновремени актуелни политички ставови, односи и пожељни друштвени обрасци (Jenkinson 2010: 7–13).

Полазна становишта на основу којих је овде постављена укратко наведена перспективна призма појма и феномена двора, заснована су на новијим тумачењима о двору као реалном простору обитавања владара, његове породице и дворјана, али истовремено и као свесно исконструисаном сложеном симболу власти, а самим тим на његовом поимању као идеалној слици, тј. микрокосмосу државе. Ове поставке инаугурисали су и у својим радовима детаљно аргументовали британски историчар и академик Артур Џефри Дикенс (Dickens 1977: 8–30), немачки социолог Норберт Елиас (Elias 1970) и италијански историчар Серђо Бертели (Bertelli 1986: 8–37). Темељно полазиште за изнете ставове и накнадна тумачења вишедимензионалног значења и улоге двора, далеко више од интензивног естетског доживљаја привлачног екстеријера и ентеријера, без ког је данас немогуће упустити се у дубље изучавање овог специфичног просторног аранжмана, представља већ добро познати идејни систем немачког историчара Ернста Канторовица о два владарева тела, политичком и природном, по коме владар обједињује, с једне стране, оно пропадљиво физичко тело, а са друге оно државно, владарско и спиритулано, које мора остати вечно, омнипрезентно и временом неокрзнуто, а које се манифестује у свим аспектима његове јавне и приватне појавности (Kantorowicz 1997).

Тезе поменутих аутора отвориле су читав низ критичко-теоријских расправа које су изашле изван престојних и неретко херметичких стилских развојних категоризација, као и искључивих друштвено-политичких циљаности, отворивши поље нових видика и изазовна полазишта за даљу надоградњу, што су потоњи теоретичари визуелне културе искористили и феномен двора подигли на једну нову пројекциону раван, прихватајући социолошке компоненте поимања феномена двора уз истовремено уважавање његовог моћног пропагандног капитала и вишеслојне симболике као репрезентативног уметничког дела и кључног носиоца јавне репрезентативности (Adamson 2000: 7–15, Asch 1991: 1–38).

Идеја двора утемељена је на специфичном односу према простору у контексту сасвим особеног концепта приватности и јавности у животу једног владара (Столић 2006: 331–333, Тодоровић 2005: 656–658). С тим у вези, репрезентативни простор елиминише сваку врсту спонтаног понашања и непосредности. Имајући у виду нераскидиву везу приватног владарског идентитета и његовог јавног статуса, владар и двор стоје у међусобно условљеној повратној спрези, где двор истовремено функционише и као срце система репрезентације монархове власти и као његова конкретна резиденција (Митровић 2006: 261–263). Управо ова суштинска неодвојивост између личности владара и простора двора подразумевала је њихову непрекидну трансформацију једног у друго у међусобном процесу тумачења, потврђивања, усаглашавања и дешифровања. Просторно уређење животног окружења носиоца власти представљало је нимало једноставан и изузетно сложен задатак, који је морао подмирити читав систем многоструких, како уходаних и подразумеваних, тако и новозахтеваних функција у складу са актуелном владарском идеологијом (Борозан 2014).

Осим примарне функције становања, која је морала бити задовољена адекватним нивоом комфора, опремљености, као и функционалним распоредом, величином и естетизацијом просторних јединица, не само у ентеријеру, већ и у екстеријеру, дворови су били прожети слојевити психолошким и социолошким интервенцијама у простору, будући да су стајали на средокраћу жеље за флукуацијом света, неопходности заштите владарског бића и зависности од адекватне перцепције посетилаца. Дворови су морали постати једновремено одбрамбени, ефикасно комуникативни и хваљени простори чулне визуелизације и наглашене моћи пропагандног деловања у чијем је средишту стајао неприкосновени владар, убедљиво стваран и недодирљив. Стриктно контролисани приступ заклоњеном владарском бићу и његова непрестано ритуалима праћена и церемонијално презентована појава подстицали су знатижељу и динамику емотивно згуснутих доживљаја код поданика, истичући у први план психолошку игру моћи. Нужна интерактивност између владара и остатка света обављала се преко разгранатог система владарских заступника, који су успостављали граничнике и приступне тачке владарској личности, док је њих контролисао врховни ауторитет владаоца (G. Lubkin 1994: XII).

Прихватањем става да је двор неизоставан владарски атрибут, инструмент и директан одраз природе његове власти, двор разумемо као сложени, стално пулсирајући, снажно кодификован систем дефинисан и прилагодљив спрема личности и природе власти утемељивача. С обзиром на првокласну и моћну пропагандну улогу у синергији функционалног, материјалног и симболичног деловања у времену, место битисања владара, просторна диспозиција, опремање и визуелни идентитет владарских резиденција сматрани су виталним темама од стратешког значаја у конституисању и инструментализацији династичке

пропаганде. Ово је веома рано и врло озбиљно било схваћено у оквирима репрезентације династичке куће Обреновић.

Градски простор Ниша, средишта региона југоисточне Србије, умногоме је био дефинисан и одређен личношћу кнеза, а потоњег краља Милана. Коренита трансформација оријенталне чаршијске матрице и убрзани урбани развој Ниша отпочели су непосредно након ослобођења града од отоманске власти почетком 1878. године и упросторавањем државних институција, чиме се Ниш сврстао међу најважнија идеолошка упоришта свог ослободиоца. Од самих почетака своје владавине, кнез Милан је напустио са снажном политиком милитаризације и националне експанзије према југу. Ниш, град богатог историјског и културног наслеђа и стратешке географске позиције, представљао је регионални центар југоисточне Србије. Будући да је био вишевековно турско војно упориште на територији предака, то је током српско-турских ратова 1876–1878. *јужни кључ Старе Србије* (Карић 1887: 776) трасиран као неумитна одредишна тачка ослободилачког кретања српске војске (Јовановић 1934: 430). Тријумфални улазак кнеза Милана у ослобођени Ниш, 15. јануара 1878. године (Живановић 1923: 367), праћен овацијама бројних окупљених мештана и почасним плотунима (Андрејевић 1995: 208), уздигао је овај град на истакнуту позицију у симболичној политици званичне репрезентативне културе и означио почетак развоја снажног владарског култа утемељеног на статусу кнеза Милана као војника и ослободиоца (Борозан 2014: 57–61). Од тог тренутка, град је уживао владарску наклоност будућег краља који је све чешће боравио у њему и тиме је Ниш стекао посебан привилеговани положај друге престонице (Протић 2000: 51–53), маркиран подизањем двора, премештањем скупштинских заседања под своје окриље и војно-економским снажењем, чиме преузима статус војног центра Србије од дотадашњег Крагујевца.

Посебну важност у оквирима манифестације растућег угледа града Ниша означило је утемељење владарске резиденције, тј. кнежевог двора, чиме је визуелизовано владарско присуство и отпочео процес устоличења и глорификовања друге престонице Србије, као хваљеног места где је краљ Милан радо боравио са члановима своје породице, владе и војске. С обзиром на своју изузетно фреквентну позицију, војни значај, те изложеност бројним ударима, путописци (Petrović 2001:142–146, 146–147, 201–224) описују Ниш након ослобођења као још једну од типичних балканско-оријенталних варошица са око 30.000 становника, која је из перспективе класичне урбанистичке мисли савременицима деловала скромно, неуређено и нефункционално (Карић 1887: 783), а која је заправо сувише алудирала на подређеност оријенталном културном идентитету донедавне прошлости. Сходно градитељским принципима устројења оријенталних вароши (Андрејевић 1982: 85), и Ниш је имао занатлијско-трговачки центар, тј. *чаршију* и варошке четврти, тј. *махале*. Међу затеченим објектима након ослобођења Ниша мало је било

солидно грађених монументалних објеката (Андрејевић 1982: 85–86). У датим друштвено-економским оквирима, а у функцији реалности новоуспостављене политичке идеје и отеловљења присутности српске власти у осетљивим јужним територијама, било је неопходно што пре одредити владарски простор.

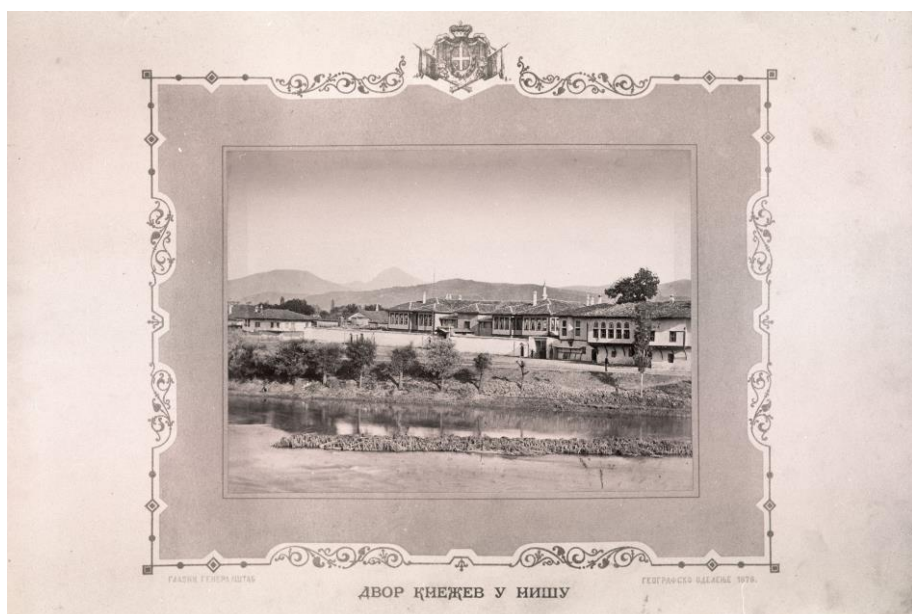
Према сведочењу Милана Ђ. Милићевића, кнез Милан је одмах по уласку у ослобођени Ниш најпре одсео и боравио у Тврђави, у *владачком делу*, у најгабаритнијем здању познатом као Пашин конак (Милићевић 1884: 102), о коме се зна да је шездесетих година деветнаестог века функционисао као владарска кућа Митхад -паше (Ћирић 1977: 81). Пространи конак карактеристичне просторне диспозиције и архитектонске обраде по оријенталном градитељском моделу угледних господских кућа (Alitner and Budak 1997) имао је истакнуту позицију у оквиру Тврђавске вароши која је у време отоманске власти представљала седиште управних и војних институција и елитни део ондашњег Ниша (Протић 2000: 41) (Слика 1). Пашин двор се налазио у Хункар-царевој махали, на југоистичном платоу Тврђаве (Ћирић 1977: 81). Врховна команда била је најпре смештена у Хафиз-пашиним конаку великог Бећир-беговог комплекса у Таш-ћупри махали (Милићевић 1884: 101), а седнице скупштине у новоослобођеним крајевима у периоду од 1878. до 1903. године одржаване су у првој нишкој основној школи „Свети Сава” (Андрејевић 1996:15, Соколовић и Димитријевић 2003: 22). Чињеница да је пред Пашиним конаком у Тврђави већ у

Слика 1. Пашин конак у Тврђави, Албум краља Милана из 1878. године, Народни музеј у Нишу.

пролеће 1878. године просечена прва широка калдрмисана праволинијска улица, која се отварала пространим слободним простором у виду манифестационо-парадног трга (Ћирић 1977: 82), чиме је атрактивно маркирано здање у дубокој ведути, говори у прилог претпоставци да је првобитна идеја кнеза Милана била да управо на овом месту формира себи двор. На овом степену изучености и оскудности преосталих извора, није могуће прецизно реконструисати узроке заокрета од ове идеје, будући да је готово истовремено са првим урбанистичким корацима у Тврђави кнез Милан променио одлуку и себи за двор одабрао Бећир-бегов конак на супротној страни реке Нишаве, док је Тврђавска варош сравњена са земљом (Ћирић 1977: 78).

Комплекс Бећир-беговог конака остао је забележен (Миловановић 1978: 54) као најмаркантније здање и најмасивнији профани објекат за становање у Нишу деветнаестог века (Андрејевић 1996: 15). Простирао се на дугом потезу дуж данашњег парка поред реке Нишаве у окиру блока дефинисаног данашњим улицама Орловића Павла, 7. јула и Тргом краља Милана, а на месту које данас заузимају зграде Управе града Ниша и хотела „Парк” (Андрејевић 1995: 24) (Слика 2). Комплекс се састојао из два јасно издвојена, али функционално повезана дела, који су чинили стари и нови конак. На месту које данас заузима зграда Кабинета градоначелника Ниша, здања изграђеног двадесетих година двадесетог века за прву српску филијалу Народне банке у Београду (Андрејевић 1996: 215), налазио се током деветнаестог века ста-

Слика 2. Бећир-бегов комплекс у Нишу, Албум краља Милана из 1878. године, Народни музеј у Нишу.

ри конак са амамом. Овај пространи конак изграђен је крајем осамнаестог века за Хафиз Мустаф-агу, познатијег као Хафиз-паша, који је био заповедник Ниша од 1795. године и главни командант турске војске током битке на Иванковцу 1805. Године, након које је од последица рањавања, убрзо по повратку у Ниш, и преминуо (Андрејевић 1995: 24). У њему је потом живео Хафиз-пашин син, нишки мухафиз Махмуд-паша (Милићевић 1884: 101), а затим су постојећи конак наследили његови синови Бећир и Амет-бег (Јовановић 2000: 341–342). Око 1860. године Бећир-бег је изградио са западне стране, поред постојећег здања, нови конак (Андрејевић 1996: 15).

Оба конака је кнез Милан у пролеће 1878. године, откупио од Муста-бега (Милићевић 1884: 101), Бећир-беговог сина и Хафиз-пашиног праунука, за тада значајну суму од 1500 дуката (Христић 1921: 4). Да су одабир и упросторавање двора представљали значајно државно питање сведоче и записане речи Јована Ристића на страницама Живана Живановића (Живановић 1924: 41) да се српска влада успротивила понуди Муста-бега да кнезу Милану овај комплекс за потребе двора поклони, јер би се такав чин дара за становање првом човеку државе од доскорашњег непријатеља сматрао крајње политички непримерним (Протић 2000: 53). Индикативна је и чињеница да су описивачи кнежевог/краљевог двора у Нишу у осврту на осетљиву предисторију и његове осниваче обавезно истицали повезаност конака са временом и личношћу кнеза Милоша, па је тако Махмуд-паша описиван као кнежев *побратим* (Милићевић 1884: 101), *пријатељ* и *добар човек који се није баш много држао свију коранских заповеди* (Христић 1921: 4), а Бећир-бег представљан као особењак, али човек добре нарави и исправан (Христић 1921: 4). На овај начин се пажљиво филтрирала неподесна историјска конотација са турским утемељивачима нишког дворског комплекса.

По откупу, простор испред конака је рашчишћен и ту је формирана култивисана парковска површина са шеталиштем, а комплекс је, по свему судећи, већ почетком јуна 1878. стављен у употребу као кнежев двор и поуздано се зна да је кнез Милан готово читаву 1879. годину провео у свом нишком двору (Протић 2000:53). Краљица Наталија је први пут посетила двор у Нишу са престолонаследником 23. новембра 1878. године, након чега је и она почела да учестало борави у овој резиденцији (Каниц 1991: 162).

Упркос архитектонској некомпатибилности са престоничким јавним објектима и извесном стању трошности, симболички капитал и репрезентативни капацитет простора нишког двора били су препознати и стављени одмах у функцију политичке потребе актуелног тренутка и династичке пропаганде. Недвосмислени елементи османске традиције и затеченог културног наслеђа заузели су активну улогу у истицању идеје историјског континуитета, подвлачећи ослободилачки и заштитнички карактер српског владара. Величина и пространост дворског комплекса сугерисали су владарску моћ. Са друге стране, кне-

жев двор је својом архитектонском структуром и стилском обрадом директно визуелно указивао на резиденције кнеза Милоша (Митровић 2006: 261–294), чиме је на још један, не безначајан начин, подвучена паралела између утемељитеља династије, осведоченог ослободиоца и творца модерне Србије и његовог унука. Слободан Јовановић приметио је како је Милан Обреновић *становао у неком старом турском конаку, ипак се он у Нишу осећао угодно, јер је Ниш био „његов”* (Протић 2000: 53). Ниш је био маркантан означитељ највећег спољнополитичког успеха овог српског владара, а двор је представљао симболички простор где се жељени карактер владара војника и заштитника (Борозан 2013: 221–224) непрестано манифестовао и одржавао у меморији поданика новоослобођених територија. То је било додатно истакнуто близином војске у оквиру дворског простора. Кнез Милан је живео у старом делу, за који нам описивачи тврде да је раније био харемлук, док је у нови део конака, који је претходно функционисао као селамлук, била смештена канцеларија војне команде (Христић 1921: 4). У симболичкој топографији оријентално-балканске куће, тј. конака, селамлук носи службени и репрезентативни карактер, па је стављање војске у непосредну близину владара и у „јавни” простор одашиљало непосредну поруку о владару као гаранту мира, реда и стабилности.

Летњи двор кнеза Милана у Нишу није служио искључиво као летњиковац за провођење угодних тренутака доколице, одмора и пуке разоноде чланова владарске породице, већ је у потпуности функционисао као државни, политички и друштвени просценијум и активни простор режираних представа у служби пропагандног програма владара и стимулисања лојалности поданика на ослобођеним територијама. Поред резиденцијалне, двор је имао и важну управно-службену функцију, посебно као простор званичних аудијенција искључиво најпривилегованијих чланова друштва. Владарско присуство, наглашено у виду дугачких боравака у двору у Нишу и мимо летњих дана, осетно је утицало на гравитациону моћ Ниша као политичког центра и реалне друге престонице, па су представници и конзули Француске, Немачке, Аустрије, Италије и Турске били пресељени на стални боравак у овом граду (Ловрић 1927).

С обзиром на касније прераде, изостанак детаљнијих описа и физичко уништење структуре, изворни изглед нишког двора немогуће је реконструисати. Судећи по оскудним путописним забелешкама и ретким преосталим фотографијама, двор у Нишу је био комплекс од две грађевине са приземљем и спратом, које су биле издвојене засебним улазима и оградама, а истовремено и повезане неком врстом пасареле, тј. конструкције *налик на мост* (Христић 1921: 4). На чеоној фасади наглашене хоризонталности, која се широким фронтом ефектно отвара према реци, динамично су се смењивале празне и пуне масе бројних истурених и увучених сегмената у виду наглашено истурене кровне стрехе, бројних прозорских отвора, ћошки, доксата и еркера (Андре-

јевић 1996: 15). Живост наглашене игре светлости и сенке додатно је била појачана светлом обојеношћу фасаде и тамним тоновима дрвених елемената. Сходно типичној градњи времена у коме је настао, конак је засигурно био изграђен у комбинацији масивно зиданог приземља и бондручне градње спрата (Дероко 1968: 19). По устаљеном оријенталном стамбеном културном моделу, око централне средишње просторије низала су се симетрично распоређена одељења, која су се одликовала употребном практичношћу, будући да су се лако и брзо могла трансформисати из једне у другу функцију. Османска пракса комфорног уређења имућнијих домова истицањем богатства, угледа и моћи посредством употребе луксузних материјала и предмета високе уметничке израде била је добро препозната и међу православним становништвом (Макуљевић 2006: 38–45), тако да је читљиви код визуелне културе донедавне прошлости новоослобођених крајева употребљен у контексту глорификације актуелног владара међу поданицима са ових територија. Милорад Поповић Шапчанин је приликом посете 1879. године забележио да је стари део ентеријера био у прилично лошем стању, али да је одисао луксузом богате уметничке декорације у виду позлаћених дрворезбарија штукатура и зидова (Шапчанин 1879: 24). Посебно је истакнута атрактивност некадашње оџаклије старог бега, у којој се налазио оџак од карарског мермера, чиме се истицао високи статус власника. По основу исте путописне белешке сазнајемо да су на спрату постојала још два одељења изузетне обраде ентеријера и декоративног програма, која су акцентовала динамичну унутрашњу диспозицију просторних јединица и издвајала их од суседних. Једно је била просторија обликована у стилу рококоа, у којој је поред бројних декоративних елемената оку путописца (Шапчанин 1879: 24) највећи утисак оставила дубока штукатура, у којој су били смештени и стакленим окнима заштићени воћни плодови изливени у воску или од гипса. Оваква декорација могла се лако превести у хришћанску традицију у контексту идеализоване нововековне симболичне представе рајског блаженства и сласти праведног живота. На самом крају једног крила конака налазила се и *арапска одаја*, са раскошним дуборезом у маварском стилу и бројним арапским орнаментима (Шапчанин 1879: 24). Оријенталне собе представљале су актуелни модни тренд свих европских дворова тог времена. Поуздано се зна да је кнез Милан у Старом конаку у Београду (Замоло 1991: 113–126) начинио себи арабијски салон у коме је радо примао госте. Одушевљење Европљана егзотиком, живописношћу и привлачношћу непознатог и животворног света оријента представљало је део општег европског декорума репрезентативне културе у XIX веку, посебно наглашеног након освајачких похода Наполеона, а источњачки дух повезиван је са концептом мужевности (Борозан 2013: 227), чиме се и ова одаја попут њој сличне у Београду могла искористити спрам потреба за идентификацијом личности кнеза Милана.

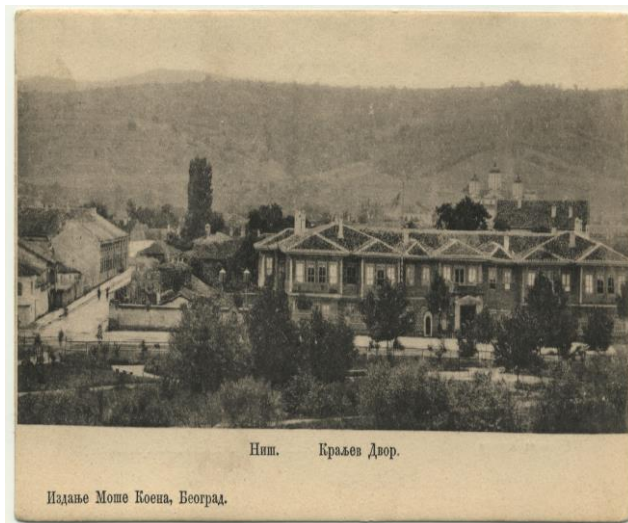
Обавезни део репрезентативних османских резиденција чинила је наглашена биолошка повезаност и интеракција човека и природе, која се материјализовала пространим вртом у зачеоном делу конака и комуникацијом ентеријера са екстеријером путем диванхана наглашених дворишних испада. Иза новог дела конака двора у Нишу простирао се врт са шедрванима, негованим засадима воћа, цвећа и ретког дрвећа (Андрејевић 1995: 24–25). Стара идеја култивисања природне околине и естетизације пејзажа у контексту идеализоване слике земаљског и небеског сагласја била је саставни део и репрезентативне нововковне културе, а посебно упросторавања владарских резиденција. С тим у вези, нарочито је хваљен и обилно коришћен врт нишког двора (Шапчанин 1879: 24, Petrović 2001: 225). Одроз рајског додатно је био чулно подстицан мирисом воћака и цветница који се надалеко ширио. У оквиру дворског врта у Нишу, посебну атракцију и луксузан архитектонски детаљ представљао је диванханама окружени мермерни водоскок – копија монументалног шедрвана сребрног киоска султановог сараја у Цариграду (Каниц 1991: 161) (Слика 3). Употреба племенитог материјала, минуциозан рад и симболичка паралела са царском престоницом указивали су на истакнути ранг некадашњих власника, али су лако могли бити употребљени у оквирима репрезентативне политике нових укућана. Неизбежни декорум сваког аркадијски устројеног природног простора представљало је присуство воде било у виду извора, базена, во-

Слика 3. Шедрван из врта Бећир-беговог конака, разгледница са снимком из Нишког парка, Народни музеј у Нишу.

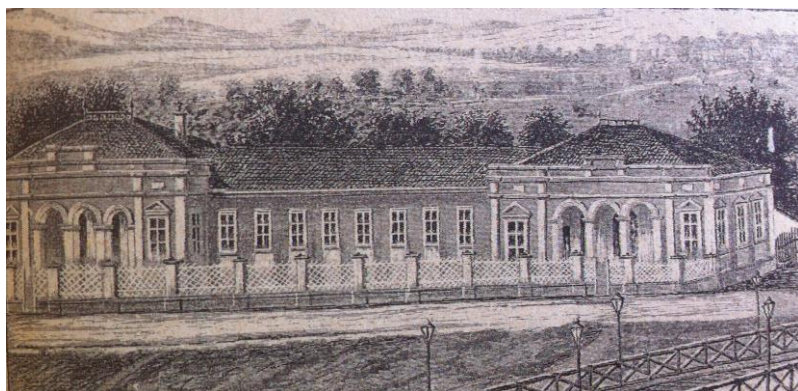
доскока или језерца. Шедрван нишког двора је био скупочени уметнички израђен мермерни водоскок са омањим маварским храмом, арабескама богато декорисаних кубета. Овај мали храм издизао се у средишту четвртастог басена, чије су ивице красиле фигуралне представе животиња, међу којима путописац (Шапчанин 1879:35) издваја мотив риба на унутарњој ивици, врло могуће у контексту препознатљивог универзалног хришћанског симбола.

Будући да је целокупни дворски комплекс са пространим вртом и шедрванима био у веома лошем стању, након проглашења краљевине и изградње краљевског двора у Београду, по свему судећи негде између 1884. и 1885. године (Андрејевић 1995: 25), приступило се темељној обнови летњег двора у Нишу. Веза старог и новог стављена је у службу актуелне националне кохезије. Повезивањем репрезентативног новоподигнутог дела грађевине у складу са естетским преференсама ондашње средње Европе, које су донели градитељи школовани у центрима попут Беча и Минхена, уз уважавање традиције старог неимарског наслеђа, двор у Нишу је упросторен као сложени симбол у служби ширих српских идејних токова и манифестације власти. Очигледно да је задржана и детаљно реновирана старија оријентална структура, која је наглашавала династички континуитет, повезујући краља Милана са оснивачем династије Обреновић (Слика 4), а да је млађа структура у потпуности замењена новим објектом. Дозидани део на месту Бећир-беговог конака је еклектички конципирана грађевина састављена од два објекта приближно квадратне основе, са улазним тремовима полукружних arkada, који су међусобно били повезани нижом подужном струк-

Слика 4. Резиденција краља Милана у Нишу, разгледница из приватне колекције г-дина Милоша Јуришића.

туром (Слика 5). Овај део двора наследио је милитарни карактер претходне структуре, будући да је служио као дом официра и краљеве гарде, чиме се наставило са истицањем високе позиције војске у оквиру дворског простора, а самим тим и државе, и тиме активно сведочило о нараслој моћи војног сталежа (Борозан 2013: 223). Символичка паралела са кнезом Милошем и његовом милитарном репрезентацијом подвучена је и задржавањем карактеристичне терминологије из Милошевог периода, па се на двору у Нишу користио термин *момци* за стражу, а *момачка соба* за њихов простор (Митровић 2002: 125).

Слика 5. Кућа дворске страже двора краља Милана у Нишу, цртеж Стојана Тителбаха, објављено у В. Карић, *Србија – опис земље, народа и државе*, Београд: Краљевско српска државна штампарија, 781.

Слика 6. Двор краља Милана у Нишу, снимак са форума: politikin-zabavnik.co.rs

На основу пописа инвентара двора у Нишу, који је спроведен након мајског преврата 1903. године (Митровић 2002), сазнајемо да је двор у Нишу имао укупно 29 одаја у приземљу и 21 одају на спрату. Приземље је било резервисано за дневне потребе, кухињу, магацинске просторе и собе за смештај настојника, ађутанта и послуге. Међу дворјанима, засебним собама у оквирима дворског простора истакнута је улога *дворског јегера и чистача сребра*, који не поседују засебне просторије ни у једном другом двору Обреновића (Митровић 2002: 112,

123, 124). Краљ Милан је био пасионирани ловац и често је упражњавао ловачке и стрелачке вештине на дворском имању у оближњој Топоници (Митровић 2002: 131–132). Умеће лова, као израз архетипског мушког принципа и храбрости, коришћен је у функцији потврде маскулозног идентитета и ратничких способности владара у мирнодопским временима (Борозан 2014: 52–55). Упркос томе што на двору у Нишу 1903. године није затечено много преосталих сребрних предмета, постојање издвојеног простора за чистача сребрнине говори о богатству драгоцених предмета у дворској свакодневици и препознатљива је манифестација високог статуса и укуса.

На спрату нишког двора налазиле су се главне репрезентативне одаје, салони, трпезарија, као и личне одаје, соба краља Милана и будуар краљице Наталије. У преклапању приватне и јавне сфере препознајемо карактеристично схватање појма приватности у простору двора (Столић 2006: 331–346). Значајно место у двору заузимала је дворска трпезарија, која је у време овог краљевског пара постала јавни проценијум, о чему сведочи и сачуван инвентар дела постојећег посуђа за приређивање вечера и банкета, посебно различитих типова чаша са краљевим монограмом (Митровић 2002) за испијање разноврсних луксузних пића својствених свакодневици живота на високој ноzi. О важности коју је владарски пар придавао Нишу говори и позиционирање собе дворског маршала у оквиру репрезентативног спрата (Митровић 2002: 120). Сматра се да је посебну ноту отмености и величајности двору у Нишу подарила краљица Наталија, која је по сведочењима путописних бележника (Каниц 1991: 162) опремила двор луксузним, строго стилизованим париским намештајем и теписима из Смирне. Улепшана стварност била је саставни део свакодневице у оквирима владарског простора. Велику пажњу краљица је поклањала набавци великог броја огледала (Митровић 2002: 113), што се може објаснити рационалним сагледавањем новог телесног и владарског идентитета и обавезујућом контролом личног изгледа церемонијализованог владарског тела.

Краљ Милан је двор у Нишу доживљавао као своје уточиште и идеалан оквир за практиковање жељене аутократске власти, која му је у престоници спутавана уставним ограничењима (Протић 2000: 53). Двор у Нишу је поред идеолошке повезаности са кнезом Милошем, ефектно визуелизовао замишљену концентрацију моћи кроз честа режирана обраћања краља Милана окупљеним грађанима Ниша са високог балкона. Импресивно уздигнут у визуру лебдења изнад субординираних поданика, краљ Милан је пројектовао кроз двор жељену идеју власти и континуирано развијао осећајност, интеракцију и повезаност са становништвом.

Неповољне династичке околности и јачина краљевог култа у Нишу, учиниће ово омиљено боравиште краља Милана пред крај XIX века веома непопуларним у очима краља Александра и краљице Драге. Ниш, као чврсто кодификовани репрезентативни топос краља Милана, постаје непожељан у светлости идеолошко-пропагандног курса ко-

ји је заузео последњи владарски пар лозе Обреновића, који је своје уточиште пронашао у Смедереву. Двор у Нишу са припадајућим имањем у Топоници је 25. новембра 1905. године убаштињен на краљицу Наталију (Андрејевић 1996: 17).

Даљи утицај двора у Нишу и засигурне накнадне корективне измене у меморијалној култури, које би сигурно било занимљиво пратити у контексту династичке промене, онемогућили су физичко нестајање двора краља Милана у Нишу, који је током Првог светског рата нестао у пожару под налетом бугарске војске.

Литература и извори

- Adamson 2000: J. Adamson, Making of the Ancien-Regime Court, 1500-1700, in: J. Adamson (ed.), *The Princely Courts of Europe: Ritual, Politics and Culture under the Ancien Regime 1500-1750*, London: Seven Dials.
- Андрејевић 1982: Б. Андрејевић, *Споменици архитектуре Ниша од 1878. до 1944. године*, Нишки зборник 11, 85–100.
- Андрејевић 1995: Б. Андрејевић, Бећир-бегов конак, у: Д. Симоновић (ур.), *Енциклопедија Ниша – историја*, Ниш: Градина, 24–25.
- Андрејевић 1995: Б. Андрејевић, Ослобођење Ниша од Турака 10. јануара 1878. у: Д. Симоновић (ур.), *Енциклопедија Ниша – историја*, Ниш: Градина, 207–208.
- Андрејевић 1996: Б. Андрејевић, *Споменици Ниша – Заштићена културна добра од изузетног и од великог значаја*, Ниш 1996.
- Altiner and Budak 1997: A. Altiner, C. Budak, *The Konak Book – A Study of the Traditional Turkish Urban Dwelling in its Late Period*, Istanbul: Tebe.
- Vašlar 2005: G. Vašlar, *Poetika prostora*, Beograd: Gradac.
- Bertelli 1986: S. Bertelli, The Courtly Universe, in: F. Cardini, E. Garbero Zorzi (ed), *The Courts of the Italian Renaissance*, New York/Oxford.
- Asch 1991: Introduction: Court and Household from the Fifteenth to Seventeenth Centuries, in: R. G. Asch, A. M. Birke (eds.), *Princes, Patronage and the Nobility. The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450-1650*, Oxford: Oxford University Press.
- Борозан 2013: *Слика и моћ: представа владара у српској визуелној култури 19. и почетком 20. века*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Борозан 2014: И. Борозан, *Споменик у храму: Методија краља Милана Обреновића*, Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Вукадиновић 2000: О. Вукадиновић, *Прича о Пашином конаку*, Нишки весник бр. 2, јануар 2000, 16–17.
- M. Gosman Princely Culture: Friendship or Patronage?, in: M. Gosman, A. MacDonald, A. Vanderjagt (eds.) *Princes and Princely Culture 1450-1650*, Volume 1, Brill, 1 – 29.
- Dickens 1977: A.G. Dickens (ed.), *The Courts of Europe. Politics, Patronage and Royalty 1400-1800*, London: Thames and Hudsons.
- Дероко 1968: А. Дероко, *Народно немарство II*, Споменик СХVIII, Нова серија 20, Београд: САНУ – Одељење друштвених наука.
- Elias 1983: N. Elias, *The Court Society*, New York: Pantheon Books.
- Живановић 1923: Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века 1*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

- Живановић 1924: Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века 2*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Живановић 1925: Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века 4*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Живановић 2004: Ж. Живановић, *Ниш и нишке знаменитости*, Ниш: Просвета.
- Живковић 1978: М. Живковић, Стамбена култура Ниша, *Нишки зборник* 6, 41-49.
- Замоло 1991: Д. Ђурић-Замоло, Стари конак у Београду, *Годишњак града Београда* XXXVIII, 113-126.
- Jenkinson 2010: M. Jenkinson, *Culture and Politics at the Court of Charles II, 1660-1685*. Woodbridge, England: Boydell Press, 7-13.
- Јовановић 1934: С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, Београд: Геца Кон.
- Јовановић 2000: Т. Јовановић, Прилог за историју дворца кнеза Милана у Нишу, *Лесковачки зборник*, XL, 341-344.
- Каниц 1991: Ф. Каниц, *Србија. Земља и становништво, од римског доба до краја XIX века*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Kantorowicz 1997: E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, New Jersey: Princeton University Press.
- Карић 1887: В. Карић, *Србија – опис земље, народа и државе*, Београд: Краљевско српска државна штампарија.
- Костић 1978: М. Костић, Географско знање о природној средини нишке котлине у времену ослобођења од Турака и после тога, *Нишки зборник* 6, 117-121.
- Ловрић 1927: Б. Ловрић, *Историја Ниша: Приликом педесетогодишњице ослобођења Константиновог и Немањиног града: 11. јануара 1878 – 11. јануара 1928*, Ниш: Свети цар Константин у Нишу.
- Lubkin 1994: G. Lubkin, *A Renaissance Court, Milan under Galeazzo Maria Sforza*, Berkeley/Los Angeles/London.
- Macura 1984: V. Macura, *Čaršija i gradski centar: Razvoj središta varoši i grada Srbije XIX i prve polovine XX veka*, Niš: IRO Gradina.
- Макуљевић 2006: Н. Макуљевић, Плурализам приватноти. Културни модели и приватни живот код Срба у 19. веку, у: А. Столић, Н. Макуљевић (прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд: Клио, 331-358.
- Милић 1983: Д. Милић (ур.) *Историја Ниша I – Од најстаријих времена до ослобођења од Турака 1878*, Ниш: Градина и Просвета.
- Милић 1984: Д. Милић (ур.) *Историја Ниша II – Од ослобођења Ниша 1878. до 1941*, Ниш: Градина и Просвета.
- Милићевић 1876: М.Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд: Државна штампарија.
- Милићевић 1884: М.Ђ. Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија.
- Милићевић 2009: М. Ђ. Милићевић, *Путничка писма из Ниша 1882. године*, Ниш: Галеб.
- Миловановић 1978: Д. Миловановић, Ниш на раскрсници векова, *Нишки зборник* 6, 51-60.
- Митровић 2002: Ђ. Митровић, Предмети Обреновића у њиховом двору у Нишу и објектима у околини затечени и пописани после преврата 29. маја 1903. године, *Зборник Народног музеја у Нишу* бр. 11,
- Митровић 2006: К. Митровић, Двор кнеза Милоша Обреновића, у: А. Столић, Н. Макуљевић (прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд: Клио, 261-294.
- Petrović 2001: V. Petrović, *Niš u delima evropskih putopisaca od IV do XX veka*, Niš: Punta.
- Протић 2000, С. Протић, *Ниш – друга престоница: Записи из политичке историје Србије*, Ниш: Просвета.

- Соколовић и Димитријевић 2003: Љ. Соколовић и В. Димитријевић, *Стари Ниш. Фотомонографија*, Ниш: Удружење грађана Стари Ниш – Ниш.
- Стефановић и Јевтић 2011: М. Стефановић и Д. Јевтић (ур.), *Нишки лексикон*, едиција Лексикони градова Србије, Београд: Службени гласник и Ниш: Град Ниш.
- Столић 2006: А. Столић, *Приватност у служби репрезентације: Двор последњих Обреновића*, у: А. Столић, Н. Макуљевић (прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку*, Београд: Клио, 331-358.
- Тодоровић 1997: П. Тодоровић, *Српска ствар у Старој Србији: Успомене на краља Милана*, Београд: Службени лист.
- Тодоровић 2005: Ј. Тодоровић, Концепт приватног на позорници јавног – Приватни живот на митрополитском двору у 18. веку, у: А. Фотић (прир.), *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, Београд: Клио, 655-686.
- Ђирић 1977: Ј. Ђирић, Ишчезли урбани садржаји Ниша, *Нишки зборник* 4, 75-86.
- Христић 1921: К. Н. Христић (Стари Београђанин), Букагије у скупштини (1878), *Политика* 18.12. 1921, бр. 4095, стр. 4.
- Шапчанин 1879: М. Шапчанин, С Дрине на Нишаву XII. Путопис из године 1877. и 1878, *Српске новине*, 09.01.1879., 23-24.
- Шапчанин 1879: М. Шапчанин, С Дрине на Нишаву XII (наставак). Путопис из године 1877. и 1878, *Српске новине*, 11.01.1879., 35.

Tijana Borić

University of Niš, Faculty of Arts

RULER'S SPACE: SUMMER PALACE OF MILAN OBRENOVIĆ IN NIŠ

Abstract. *Using the example of the summer palace of king Milan Obrenović in Niš, the paper explores the complex process of foundation of ruler's residency as a specific space and specific immediate connection which this space realized with the ruler's identity of king Milan and his strongly established cult at the area of South Serbia. The spacing of the ruler's seat as a functional place of ruler and his family's residence and his adequate design as a symbol of the ruling power institution especially within the newly liberated territories, represented a difficult and highly demanding task that had to be executed quickly, with necessary taking into account of the whole system of multiple conventions and functions in line with the ruling ideology. Related to that, the focus was on the visual structure, shape values and the complex symbolism of the king's summer palace, the choice of material used in it, the process of objects selection to be placed inside and the implementation of a developed system of separation and positioning of the palace in the spotlight of the public life of the state.*

Key words: *palace, ruler's space, Niš, king Milan.*